

PAPER DETAILS

TITLE: Köl Tigin Yazitinin Güneydogu Yüzünde Taygun mu Yoksa Ataygun mu Okunmalı?

AUTHORS: Ceval KAYA

PAGES: 171-179

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73238>

KÖL TİĞİN YAZITININ GÜNEYDOĞU YÜZÜNDE TAYGUN MU YOKSA ATAYGUN MU OKUNMALI?

Ceval KAYA*

1. Giriş.
2. Sorun.
3. Yapılan çalışmalar.
4. Değerlendirme.
5. Oneri.
6. Sonuç.
7. Kaynaklar

1. Giriş.

Bu yazıda, Köl Tigin yazıtının güneydoğu yüzünde geçen ve yayıncılar tarafından genellikle *taygun* biçiminde okunmuş kelime üzerinde durdum.

2. Sorun.

Sorunlu kelime, yazıtta şu cümlede geçmektedir:

KT GD: ıgar oğlanıñızda 𐰽𐰪𐰆𐰏𐰤𐰠𐰚𐰏𐰢𐰏𐰢 [T¹Y¹G¹WN¹ÑZD¹A] yigdi
igidür ertigiz.

Kelimenin ilk 5 işaretle yazılan kısmı etimoloji ve anlam bakımından problemlidir.

3. Yapılan çalışmalar.

Üzerinde durduğum kelimenin Köl Tigin yazıtının yayınlarındaki ve temel eserlerdeki zikirlerini topladım ve bunları kronolojik sırada aşağıda verdim. Kolaylık olsun diye, transkripsiyon sistemlerini birleştirdim ve sadeleştirdim.

1. RADLOFF 1895: Kelime, *toygunıñızda* biçiminde okunmuş (s. 39). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Euren Sohn, euren Toigun habt ihr zum Himmel aufsteigen lassen." (s. 38) [= Oğlunuzu, toygununuzu göğe çıkardınız].

2. THOMSEN 1896: Kelime, *taygunıñızda* biçiminde okunmuş (s. 120). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "En faisant du bien parmi vos fidèles princes et taïgouns, vous les avez rétablis." (s. 120) || "Sadık prenslerinize ve taygun-larınıza iyilik ederek onları ondurdunuz." (s. 134). Kelimenin *tay* ve *+gun* diye

* Yard. Doç. Dr. MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

iki unsurdan ibaret olduğu, *tay* kısmının Çince "büyük" anlamına gelen *tai*'den gelebileceği, *+gun* unsurunun ise topluluk veya çokluk gösteren bir ek olduğu ifade edilmiş ve *taygun* kelimesinin anlamının "büyükler" olması gerektiği ileri sürülmüş (s. 177 || 196, n. 84).

3. RADLOFF 1897: Kelime, *toygunuñızda*¹ biçiminde okunmuş (s. 155). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Eure *herabsinkenden* (Mir sich zuneigenden?) Oglane und Toigune habt ihr erhöht." (s. 155) [= *Yere düşen* (Bana meyleden?) oğlanlarınızı ve toygunlarınızı yüceltiniz].

4. MELİORANSKIY 1899: Kelime, *toygunuñızda* biçiminde okunmuş (s. 78). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "О приверженных (?) къ вамъ огланахъ и тойгунахъ, дѣлая имъ добро (?), вы заботились" (s. 78) [= Sadık (?) oğlanlara ve toygunlara iyilik (?) ederek baktınız].

5. THOMSEN 1924 Kelime, 1896'daki gibi *taygun* okunmuş (s. 159). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Ihr bewieset allezeit größere Sorgfalt als die andern (?) von euren Prinzen und taiyun'en." (s. 159) || "Siz her zaman içinizdeki prens ve taygunlardan daha büyük bir himmet ibraz ettiniz (daha iyi idare ettiniz)." (s. 108).

6. YAZIKSIZ 1924: Kelime, *toygunuñızda*² biçiminde okunmuş (s. 140). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Sadık evladınıza toygunlarınıza iyilik eder idiniz." (s. 140). Kelimeyle ilgili olarak verilen dipnotta şu açıklama yer alıyor: "Bu toygun hafid gibi evlattan sonra gelen bir akraba adı mı yoksa bir rütbe-i mahsus sahibi mi olduğu kestirilemiyor." (s. 140, dn. 1).

7. ORKUN 1936: Kelime, *taygunuñızda* biçiminde okunmuş (s. 54). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Sadık oğullarınız ve taygunlarınızdan daha iyi idare ettiniz." (s. 54). Naşir, eserinin sözlük cildinde söz konusu kelimeyi, KT KD'da geçen ve *toygun* biçiminde okuduğu kelime (s. 52) ile birleştirmiş ve "büyükler, rical, rüesa" biçiminde anlam vermiş (ORKUN 1941: 107), kelimenin yapısı hakkında ise herhangi bir açıklama yapmamış.

8. GABAIN 1941: Kelime, *taygunuñızda* biçiminde okunmuş (s. 256). Naşir, eserinin sözlük bölümünde söz konusu kelimeyi, KT KD'da geçen ve *toygun* biçiminde okuduğu kelime ile birleştirmiş ve "Würdenträger (?) || rütbe sahibi (?)" biçiminde anlamlandırmış (s. 339a). Buna rağmen, gramerinin herhangi bir yerinde kelimenin yapısını izah etmemiş. Eserin daha sonraki 1950, 1974 baskılarında da bu konuda bir değişiklik görülmez.

9. ÇAĞATAY 1950: Kelime, *taygununguzda* biçiminde okunmuş (s. 10). Sözlük bölümünde ise, kelimeye "(?) bir rütbe" şeklinde anlam verilmiş (s. 65b).

10. TEKİN 1968: Kelime, *taygunuñızda* biçiminde okunmuş (s. 237). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "You used to nourish (the people) better than your beloved children and descendants." (s. 272) [= (Halkı) sevgili çocuklarınızdan ve torunlarınızdan daha iyi beslerdiniz]. Kelimenin yapısının,

¹ *toygunuñızda* yerine dizgi yanlış

² *toygunuñızda* yerine dizgi yanlış

Kemçik-Cirgâk yazıtının ikinci satırında geçen *tañlarım* "taylarım" kelimesine de atıf yapılarak, **tay* "at yavrusu, tay" ile topluluk adları yapan +*gun* ekinden ibaret olduğu belirtilmiş (s. 121); gerçek mananın "taylar" olduğu, buradan mecazî olarak "çocuklar, oğullar" anlamının ortaya çıktığı ileri sürülmüş (s. 121, 123, 377b).

11. DTS 1969: Eski Türkçenin kelimelerini içine alan bu sözlükte ne *taygun* ne de *toygun* kelimesi geçmemektedir.

12. ERGİN 1970: Kelime, *taygunuñuzda* biçiminde okunmuş (s. 60). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi beslerdiniz." (s. 16). Sözlükte kelimeye "tay, çocuk, torun; taylar, çocuklar, torunlar" şeklinde anlam verilmiş (s. 115).

13. CLAUSON 1972: Kelime. *taygu:nıñuzda* biçiminde okunmuş (s. 568b). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "You fed (the people?) better than your sons and high officials" (s. 568b) [= (Halkı?) oğullarınızdan ve yüksek memurlarınızdan daha iyi beslediniz]. *taygun* ile KT KD yüzünde geçen ve *toygun* olarak okunmuş kelime, her iki kelimenin farklı olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemekle birlikte, birleştirilmiş. Etimoloji açıklamasında, kelimenin her iki hecesinin de Çince iki ayrı kelimedenden gelmesinin muhtemel olduğu belirtilmiş. CLAUSON'a göre, ilk hece olan *tay*, Çince *t'ay* "büyük", ikinci hece olan +*gun* ise Çince *kuan* "memur" kelimesine dayanmaktadır (s. 568b).

14. KONONOV 1980: Türk runik yazıtlarının grameri olan eserde kelimenin açıklaması geçmemektedir.

15. ABDURAHMANOV-RUSTAMOV 1982 Kelime, *tayagunıñuzda* biçiminde okunmuş (s. 114). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Панохталаб ўғлонингизга, таянувчингизга қийинчиликда тарбият қилар эдингиз." (s. 114) [= Koruma bekleyen oğlunuza, dayanağınıza zorluklar içinde terbiye verirdiniz.]. Kelimenin etimolojisi üzerinde herhangi bir görüş ileri sürülmemiş olmakla birlikte, *taya-* fiilinden -*gun* ekiyle türediğine inanıldığı anlaşılmaktadır.

16. ERCİLASUN 1985: Kelime, *taygunuñuzda* biçiminde okunmuş (s. 74). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "(Beni) itibarlı çocuklarınızdan ve torunlarınızdan daha iyi beslerdiniz." (s. 74).

17. TEKİN 1988: Kelime, 1968'deki gibi *taygunuñuzda* biçiminde okunmuş (s. 24). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "(Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz." (s. 25). Açıklamalar bölümünde, 1968'de ileri sürülen görüş bu defa Türkçe olarak ifade edilmiş ve o zamanki görüşün hâlâ muhafaza edildiği belirtilmiş (s. 91, n. 137). Sözlükte kelimeye "taylar, oğullar (*tay* kelimesinin topluluk şekli)" biçiminde anlam verilmiş (s. 168).

18. RECEBOV-MEMMEDOV 1993: Kelime, *taygunıñuzda* biçiminde okunmuş (s. 76). Kelimenin geçtiği cümlelerin çevirisi: "Садиг оғланыңыздан, өвладыңыздан, ... жүксәлдир идиниңиз" (s. 83) [= Sadık oğlanınızdan, evladınızdan ... yükseltir idiniz]. Sözlükte kelimeye "körpe, uşag" [= genç, çocuk] anlamı verilmiş (s. 375).

19. **TEKİN 1995:** 1968 ve 1988'deki okuyuş, anlamlandırış ve yorumlayış muhafaza edilmiş (s. 52, 53, 110b).

4. Değerlendirme.

Kelime üzerinde yapılan yorumlar şöyle tasnif edilebilir:

1. Okunuş:

- *taygun* (THOMSEN, ÇAĞATAY, TEKİN, ERGİN, ERCİLASUN, RECEBOV-MEMMEDOV).
- *toygun* (RADLOFF, MELİORANSKİY, YAZIKSIZ).
- *taygun* okunmuş, fakat *toygun* ile birleştirilmiş (ORKUN, GABAIN, CLAUSON).
- *tayagun* (ABDURAHMANOV-RUSTAMOV).

2. Anlam:

- "taygun, yüksek bir unvan" (RADLOFF, THOMSEN, MELİORANSKİY, ORKUN, GABAIN, ÇAĞATAY, CLAUSON).
- "torun" gibi bir akraba adı veya özel bir unvan (YAZIKSIZ).
- "taylar"; mecazen "oğullar, çocuklar" (TEKİN, ERGİN).
- "dayanak" (ABDURAHMANOV-RUSTAMOV).
- "torunlar" (ERCİLASUN).
- "evlat, çocuk" (RECEBOV-MEMMEDOV).

3. Yorum:

- Çince *tay* kökü ile Türkçe +*gun* çokluk-topluluk ekinden oluşan "büyükler" anlamında bir unvan (THOMSEN).
- Evlattan sonra gelen "torun" anlamında bir akraba adı veya özel bir unvan (YAZIKSIZ).
- **tay* "at yavrusu, tay" köküne topluluk adları yapan +*gun* ekinin getirilmesiyle oluşmuş "taylar" anlamındaki kelime mecazî olarak "oğullar, evlatlar" manasını kazanmış (TEKİN).
- Çince *t'ay* + *kuan* kelimelerine dayanan büyük memurları ifade eden bir kelime (CLAUSON).
- Türkçe *taya-* fiilinden -*gun* ekiyle yapılmış bir isim (ABDURAHMANOV-RUSTAMOV).

Tasnif edilmiş bu görüşler şöyle eleştirilebilir:

- "... Çince *tay* kelimesi eski Türkçede sadece Çince unvanların parçası olarak bulunur (*tay-señün* gibi), bağımsız kelime olarak kullanılmaz." (TEKİN 1988: s. 91, n. 137). Kelimenin Türkçe ile bir açıklaması yapılamadığı zaman, en son yol olarak kökü veya tamamı yabancı bir dil ile izah edilebilir.
- Kelimeyi *toygun* okuyup KT KD'da geçen *toygun* ile birleştirmek mümkün değildir. Eğer kelime *toygun* olsaydı, birinci hecedeki /o/ mutlaka

yazılırdı. İlk hecede ünlü işareti bulunmadığına göre, yazılmamış ünlü ancak /a/ olabilir. Ayrıca KT KD'da daha önce *toygun* okunmuş kelime, *elteber* unvanından önce gelen bir özel isim olarak değerlendirilmiş ve Kırgızca *tuygun* "beyaz aladoğan" kelimesi dikkate alınarak *tuygun* okunmuştur (TEKİN 1988: s. 90, n. 133).

• Söz konusu kelime, *taygun* olarak da okunabilir: < *taya-gun*. Ancak, bu durumda kelimeye çokluk veya topluluk anlamı olmayacağı için, bağlama uymayacaktır.

• YAZIKSIZ, doğru okuyamamış olmakla beraber, bir önceki *oglan* kelimesini de göz önünde bulundurarak kelimenin anlamının "torun" olabileceğini düşünmekle gerçeğe epey yaklaşmıştır. TEKİN ise, *oglan* kelimesiyle beraber kullanıldığı için, yakın anlamda bir kelime olarak "taylar, tay gibi evlatlar", buradan da mecazen "oğullar" yorumunu getirmiş ve kelimeyi **tay* "at yavrusu, tay" köküne bağlamıştır.

Bir bozkır ulusu olan Türklerin hayatında atın ne derece önemli olduğu üzerinde çok söz söylenmiştir. Çocuklarına yırtıcı ve güçlü hayvanların, alıcı kuşların adlarını isim olarak veren, onları çağırırken "kuzum, koçum, tosunum" gibi kelimeleri kullanan bir ulus, kendi yavrularını en yakınındaki hayvan olan atın yavrusunun adıyla çağırması olabilir.³

TEKİN'in görüşü, *tay* kelimesi aynen bu şekliyle Köktürkçede var idiyse, daha doyurucu bir yorum getirilmedikçe tutarlı görünmektedir. Ancak burada bir zorluk vardır ki, o da, Köktürkçede *tay* kelimesinin tespit edilememiş olmasıdır. En eski örnekler ancak Karahanlıcadan getirilebilmiştir (CLAUSON 1972: 566b). Eğer bu kelime *tay* biçimiyle Köktürkçede mevcut değil idiyse, *n* > *n*, *y* ses gelişmelerini göz önünde tuttuğumuzda, Köktürkçe biçim ancak *tañ* şeklinde olabilir. Nitekim, Kemçik-Cirgak yazıtının ikinci satırında *tañlarım* "taylarım" biçiminde teşhis edilmiş bir kelime geçmektedir (ORKUN 1940: 79-80; TUNA 1966: 262; TEKİN 1968: 121; SERTKAYA 1995: 71). Eğer bu okuyuş ve anlamlandırış doğru ise, o zaman *tay* kelimesinin daha eski biçiminin *tañ* olduğu ortaya çıkar.⁴ Buradan da, Köktürkçede *tay* biçiminin geçmesinin mümkün olmadığı anlaşılır. Çünkü /ñ/, Köktürkçeden sonra ancak Uygurcada /n/ ve /y/ diye ikiye ayrılmıştır. Peki *tay*, *tañ*dan çıktı ise, öbür varyant olan *tan* nerede? Ben *tan* biçiminin, tıpkı *koç* ~ *koça* > *koca* örneğinde olduğu gibi, *tana* "dana" kelimesinde saklanmış olduğuna inanıyorum.

Özetle, şimdiye kadar genellikle *taygun* biçiminde okunmuş sözcüğü, "at yavrusu" anlamındaki kelime Köktürkçede *tay* değil *tañ* biçiminde geçtiği için, *tay* köküne bağlamanın doğru olmayacağı kanaatindeyim. Buna karşılık okuyuş, dolayısıyla da kök olarak başka bir önerim var:

³ Türkiye ağızlarında *tay* kelimesinin "babasız çocuk; üvey çocuk" (SDD 1947. 1325b, DS 1978: 3850b) anlamları tespit edilmiştir

⁴ Başka bazı dillere, bu arada Yeni Farsçaya da geçmiş olan Türkçe *tay* kelimesinin daha eski biçimi DOERFER'e göre de *tañdır* (DOERFER 1965: s. 444, nr 863)

5. Öneri.

Necip Asım YAZIKSIZ'ın, sezgiden öteye geçmemiş olsa bile, bu kelimenin "hafid gibi evlattan sonra gelen bir akraba adı" olabileceğini düşünmesi, Talat TEKİN'in ise kelimeye "oğul, evlat, çocuk" biçiminde mana vermesi, *taygun* olarak okunmuş sözcüğün hallinde önemli aşamalardır. Ben, TEKİN tarafından kesinleştirilmiş bu anlamlandırmaya ve +*gun* unsurunun Türkçe çokluk-topluluk eki olduğu görüşüne⁵ tamamıyla katılıyorum.

Kelimenin cümle içindeki yerine bakıldığında kendisinden önce gelen *oglan* ile aynı işlevdeki ekleri aldığı görülür. Bu bize Uygurcadaki ikilemeleri hatırlatmaktadır.⁶

Kelimeyi *taygun* okuyup *tay* köküne bağlamak doyurucu olmadığına göre, "oğul, evlat, çocuk" anlamında başka bir kelime aramak lazımdır. Kelimenin bir ünsüz işaretiyle başlaması, kendisinden önce yazılmamış bir ünlü olabileceğini gösterir. Köktürk imlasında kısa /a/ ve /e/ ünlülerinin başta yazılmaması bir kuraldır. İlk işaret olan *᠘* kalın bir ünsüz işareti olduğundan, başta yazılmamış olarak düşünebileceğimiz yegâne ünlü /a/dır. Kelimeyi buna göre başta bir ünlü ile okuduğumuzda karşımıza *ataygun* çıkar. Sondaki +*gun* unsuru çıkarıldığında ise geriye *atay* sözcüğü kalır.

atay, Uygurcada bilinen bir kelimedir ve "yavru, evlat, çocuk" anlamlarına gelmektedir.⁷ Bu biçim ve anlamıyla kelime Lop-nor ağzında da tesbit edilmiştir (RÄSÄNEN 1969: 31b). Sözcük, aynı biçimiyle, fakat "babacık" anlamıyla Tatarcada, Mişer Tatarcasında, Başkurtçada ve Kazakçada; yine aynı anlamda, fakat *aday* biçimiyle Altaycada ve Teleütçede mevcuttur (RÄSÄNEN 1957: 99).⁸

atay sözcüğünün, +y küçültme ekiyle *ata* "baba" kökünden genişlediği ve asıl anlamının "babacık" olduğu anlaşılmaktadır (RÄSÄNEN 1957: 99).⁹ *Altun Yaruk*'ta kendisiyle anlamdaş olarak geçen *ögük*¹⁰ de, *ög* "anne" köküne küçültme eki getirilmesiyle kurulmuş "annecik" anlamında bir kelimedir (GABAIN 1941: s. 62, § 57; RÄSÄNEN 1957: 100; TEKİN-Ş 1976: s. 153, § 15; TEZCAN 1984: 144a).¹¹ Yapılarında küçültme unsuru bulunmasına rağmen, hem *atay*, hem de

⁵ ERDAL, CLAUSON 1972'ye atıf yaparak kelimeye Türkçe topluluk eki olmasını pek muhtemel görmemektedir (ERDAL 1991: 97).

⁶ İkilemeler açısından Türkçenin en zengin devresi Uygurcadır. Bu konuda bk. ÇAĞATAY 1941. İkilemelerin Köktürkçede de mevcut olduğu biliniyor. Bu konuda bk. AYDIN 1997. Bu son çalışmaya *oglan taygun* alınmadığına göre, ikileme olarak düşünülmemiş demektir.

⁷ Sözcükle ilgili en geniş malzeme ve yorum için bk. RÖHRBORN 1988. 258b-259a. Kelime, yanlış olarak *atayı* (GABAIN 1941: 296b), *adayu* (CAFEROĞLU 1968, 3) ve *aday* (DTS 1969, 8a) olarak da okunmuştur. CLAUSON 1972'ye ise sözcük alınmamıştır.

⁸ Kelimenin Başkurtçada ve Tatarcada "baba, peder" anlamı da vardır (KTLS 1991: 42, 696, 697; ayrıca bk. SEVORTYAN 1974: 200).

⁹ +y küçültme eki ERDAL 1991'e alınmamıştır.

¹⁰ KAYA 1994; özellikle 626/3, 626/17; geçtiği diğer yerler için bk. 391a.

¹¹ *oguk* kelimesini, CLAUSON *o-* (CLAUSON 1972: 105a), ERDAL ise *og-* fiilinden yapılmış bir isim olarak kabul etmektedir (ERDAL 1991: 241).

ögük kelimesinin, *ataykaya* ve *ögükke* biçiminde yeniden küçültme eki aldığı da görülmektedir.¹²

Kelime şöyle tahlil edilebilir: < *ata+y+gun+u+ñuz+da*. Birlikte ikileme oluşturduğu *oglanñuzda* kelimesinde de aynı işlevdeki unsurlar bulunur.¹³

og(u)l	an	ı	ñız	da
atay	gun	u	ñuz	da

Söz konusu *atay* kelimesinin, gerçek anlamı "babacık" iken, "babacık" > "baba namzedi, babanın halefi" > "evlat, çocuk" şeklinde anlam kaymasına uğradığı anlaşılmaktadır.

6. Sonuç.

• Köl Tigin yazıtının güneydoğu yüzünde geçen ve genellikle *taygun* okunmuş kelime *ataygun* okunmalıdır. Sözcük, metinde "yavrular, evlatlar, çocuklar" anlamında olup kendisinden önce gelen *oglan* kelimesiyle bir ikileme oluşturmaktadır.

• Kelime, *ata* "baba" kökünden +y küçültme ve +*gun* çokluk-topluluk ekiyle kurulmuştur.

• Sözcüğün geçtiği cümle şöyle okunmalı ve anlaşılmalıdır:

ıgar oylanñuzda ataygunuñuzda yigdi igidür ertigiz "(Halkı?) değerli (?) çocuklarınızdan (hend.) daha iyi besliyordunuz".

7. Kaynaklar.

- ABDURAHMANOV- RUSTAMOV 1982 F. ABDURAHMANOV-A. RUSTAMOV: *Kadimgı Turkıy til*. Taşkent, 1982.
- AYDIN 1997 E. AYDIN: Orhon yazıtlarında hendiadyoinler *Türk dili*, 544, Nisan 1997, 417-421.
- CAFEROĞLU 1968 A. CAFEROĞLU: *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü* İstanbul, 1968
- CLAUSON 1972 G. CLAUSON: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972.
- ÇAĞATAY 1941 S. ÇAĞATAY: Uygurca'da hendiadyoinler. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yıllık çalışmaları dergisi I*. Türk dili ve edebiyatı araştırmaları 1940-41. 1941, 97-144.
- ÇAĞATAY 1950 S. ÇAĞATAY: *Türk lehçeleri örnekleri*. VIII. yüzyıldan XVIII yüzyıla kadar yazı dili. Ankara, 1950

¹² Altun Yaruk'tan referans için bk KAYA 1994: 391a ve 631a

¹³ İkilemede *ogul* kelimesine *atay* karşılık gelmektedir. Bu paralellik, burada eş anlamlı bir ikileme olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Buna rağmen, *ogul atay* biçiminde bir ikilemeye başka bir kaynaktan henüz rastlamadım.

- DOERFER 1965** G. DOERFER: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. 2. Wiesbaden, 1965
- DS 1978** *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü*. 10, 1978.
- DTS 1969** *Drevnyuryurkskiy slovar'*. Leningrad, 1969.
- ERCİLASUN 1985** A. B. ERCİLASUN: Bengütaş edebiyatı. *Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klasikleri* Tarih, antoloji, ansiklopedi 1, İstanbul, 1985, 56-78.
- ERDAL 1991** M. ERDAL: *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden, 1991.
- ERGİN 1970** M. ERGİN: *Orhun âbideleri*. İstanbul, 1970.
- GABAIN 1941** A. v. GABAIN. *Altürkische Grammatik*. Mit Bibliographie. Lesestücken und Worterverzeichnis, auch Neutürkisch Leipzig, 1941
- KAYA 1994** C. KAYA: *Uygurca Altun Yaruk*. Giriş, metin ve dizin. Ankara, 1994.
- KONONOV 1980** A. N. KONONOV. *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IX vv*. Leningrad, 1980.
- KTLS 1991** *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü* 1: Kılavuz kitap. Ankara, 1991
- MELİORANSKIY 1899** P. M. MELİORANSKIY Pamyatnik v čest' Kyul Tegini *Zapiski Vostočnogo otdeleniya Russkogo arheologičeskogo obščestva*, 12/2-3, 1899.
- ORKUN 1936, 1940, 1941** H. N. ORKUN: *Eski Türk yazıtları* 1, 3, 4 İstanbul, 1936, 1940, 1941
- RADLOFF 1895** W. RADLOFF. *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* St. Petersburg, 1895.
- RADLOFF 1897** W. RADLOFF: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* Neue Folge St. Petersburg, 1897.
- RÄSÄNEN 1957** M. RÄSÄNEN: *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Helsinki, 1957 *Studia Orientalia* 21.
- RÄSÄNEN 1969** M. RÄSÄNEN: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki, 1969
- RECEBOV-MEMMEDOV 1993** E. RECEBOV-Y. MEMMEDOV: *Orhon-Yenisey âbideleri*. Bakı, 1993.
- RÖHRBORN 1988** K. RÖHRBORN: *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 4. Wiesbaden, 1988.
- SDD 1947** *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi* 3 İstanbul, 1947
- SERTKAYA 1995** O. F. SERTKAYA: Yenisey yazıtlarının yayınlarındaki bazı okuma ve anlamlandırmaların düzeltilmesi, yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri. *Türk dili araştırmaları yillığı - Belleten* 1993, 1995, 67-75.
- SEVORTYAN 1974** E. V. SEVORTYAN. *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıtkov* 1 Moskva, 1974
- TEKİN 1968** T. TEKİN: *A grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, 1968.

- TEKİN 1988** T. TEKİN. *Orhon yazıtları* Ankara, 1988.
- TEKİN 1995** T. TEKİN. *Orhon yazıtları*. Kul Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk Istanbul, 1995
- TEKİN-Ş 1976** Ş. TEKİN. Eski Türkçe. *Türk dünyası el kitabı* Ankara, 1976, 142-192
- TEZCAN 1984** S. TEZCAN. Uygurca. *Türk ansiklopedisi*, 33, 1984, 141/b-148/a
- THOMSEN 1896** V. THOMSEN: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* Helsingfors, 1896 || *Orhon ve Yenisey yazıtlarının çözümü ilk bildiri* Çözülmüş Orhon yazıtları çev. V. KOKEN Ankara, 1993
- THOMSEN 1924** V. THOMSEN. Altürkische Inschriften aus der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung. *Zeitschrift der deutschen morgen-landischen Gesellschaft*, 78, 1924, 121-175 || Moğolistan'daki Türkçe kitabeler çev. R. H. [OZDEM] *Türkiyat mecmuası*, 3, 1935, 81-118.
- TUNA 1966** O. N. TUNA. On the Phonetic Values of the Symbols 𐰚, 𐰚, 𐰚 Used in Some of the Texts in Kok-Turkish Script. *Central Asiatic Journal*, 11, 1966, 241-263
- YAZIKSIZ 1924** N. A. [YAZIKSIZ] *Orhon abideleri* Istanbul, 1340